

Motyw odpowiedzialności obywatelskiej w literaturze polskiej. Różne sposoby jego ujęcia

28 stycznia 2019

PLAN:

Wstęp:

1. Wyjaśnienie terminu odpowiedzialności obywatelskiej
2. Odpowiedzialność obywatelska jako podstawowy obowiązek (moralny, patriotyczny) członka organizmu państwowego („Ojczyzna to wielki zbiorowy obowiązek”)
3. Odpowiedzialność obywatelska – czynnik wpisujący każdego człowieka w koło historii
4. Sposoby ukazywania odpowiedzialności obywatelskiej, w zależności od rodzaju tekstu:
5. Pisma publicystyczne – wskazanie zasad postępowania
6. Ukazywanie ideałów obywatelskich
7. Zbiorowa odpowiedzialność anonimowej grupy obywateli

Kolejność prezentowanych argumentów:

1. Platońska koncepcja idealnego państwa jako integralnego organizmu – człowiek jako jego organ, pełniący określoną funkcję, odpowiedzialny za działanie całości
2. Narodziny świadomości obywatelskiej w renesansowym piśmiennictwie polskim – Jan Kochanowski – „Pieśń o spustoszeniu Podola” – obywatelski obowiązek służenia ojczyźnie
3. „Kazania sejmowe” Piotra Skargi
4. Polska jako organizm dręczony chorobami – słabość kraju

jako wynik słabości narodu

5. metafora ojczyzny jako tonącego okrętu – skutki odrzucenia odpowiedzialności obywatelskiej przez polskich obywateli
6. Wychowanie i kształcenie świadomych obywateli jako warunek silnego państwa – oświeceniowe koncepcje
7. Ideał świadomego, odpowiedzialnego obywatela przeciwstawiony warcholstwu szlachcica – dramat Juliana Ursyna Niemcewicza „Powrót pośła”
8. Myśl polityczna, społeczna i obywatelska polskiego oświecenia (wybór pism Kołłątaja, Staszica) – wskazanie konieczności współodpowiedzialności każdego obywatela za sytuację kraju
9. Romantyczna koncepcja odpowiedzialności jednostki za państwo – wymagającej całkowitego poświęcenia się sprawie narodowej – „Dziady” cz.III Adama Mickiewicza (wskazanie postawy aktywnego obywatela)
10. Symboliczna przemiana Konrada z kochanka kobiety w kochanka ojczyzny
11. Zaborcze przypisanie sobie odpowiedzialności za naród i wolność ojczyzny przez Konrada w ‘Wielkiej Improwizacji’ („Nazywam się Milijon, bo za milijony kocham i cierpię katusze”)
12. „Wesele” Stanisława Wyspiańskiego jako studium odpowiedzialności obywatelskiej polskiego społeczeństwa
13. Dojrzwanie do poczucia tożsamości narodowej i społecznej odpowiedzialności – postać Cezarego Baryki w powieści Stefana Żeromskiego „Przedwiośnie”
14. Poezja Krzysztofa Kamila Baczyńskiego – odpowiedzialność jednostki za naród jako tragiczny wybór i obowiązek poświęcenia życia ojczyźnie
15. Czas wielkiego przełomu – polska Solidarność lat 80-tych – przyjęcie wspólnej odpowiedzialności za kraj- jedyna droga ku wolności

Podsumowanie:

1. Ojczyzna – jako zbiorowość obywateli – samoistnie narzucająca odpowiedzialność
2. Konieczność uświadomienia sobie wpływu jednostki na kształt państwa i społeczeństwa, roli pojedynczego człowieka w historii narodu
3. Przejawy i sposoby realizowania odpowiedzialności obywatelskiej – dawniej i dziś (np. udział w głosowaniach, możliwość zrzeszania się w grupy)

Motyw odpowiedzialności obywatelskiej w literaturze polskiej. Różne sposoby jego ujęcia.

Definicja odpowiedzialności jest dość jasna – według Słownika Języka Polskiego jest to „konieczność, obowiązek moralny lub prawny odpowiadania za swoje czyny i ponoszenia za nie konsekwencji”. Kim natomiast jest obywatel? To członek pewnej zbiorowości, jaką jest naród – podporządkowany prawom danego kraju – korzystający ze swobód obywatelskich i podlegający obywatelskim nakazom i zakazom. Obywatel jest więc jednostką tworzącą naród, wpisaną w jego mechanizmy, a więc nieodłącznie z nim związaną i świadomą swojej roli. Czym w takim razie może być odpowiedzialność obywatelska? Może jest to moralny obowiązek wzięcia na siebie ciężaru odpowiadania nie tylko za siebie, ale za całą społeczność kraju. Jest uświadomieniem sobie swojej roli w państwie, i, co z tego wypływa, świadomym uczestnictwem w życiu kraju. W pewien sposób wiąże się on z pojęciem patriotyzmu – miłości do ojczyzny.

Obywatel, jako członek organizmu państwowego, przyjmuje na siebie dobrowolny obowiązek odpowiadania za całość państwa – co praktyczny swój wyraz znajduje m.in. w uczestnictwie w wyborach. W literaturze motyw odpowiedzialności obywatelskiej pojawia się często wraz z utożsamieniem siebie ze swoim narodem – np. w postawie Konrada z III części „Dziadów” Adama Mickiewicza. Odkrycie w sobie obywatelskiej świadomości, a więc odpowiedzialności za kraj, pojawia się często jako znak

dojrzałości bohatera – zrozumienie swojego obowiązku jako członek narodu. Człowiek bowiem zawsze wpisany musi być w jakiś organizm państwowy – świadomość obywatelska jest niezbędna do pełnego określenia swojej tożsamości. W zależności od czasów człowiek był najpierw autonomiczną, wolną jednostką, a zaraz potem obywatelem swojego kraju – bądź w odwrotnej kolejności. Za pewne swobody i korzyści, jakie jednostce zapewnia państwo, przyjmuje ona na siebie obowiązek służenia ojczyźnie. Odpowiedzialność obywatelska wypływa także z wewnętrznego poczucia więzi emocjonalnej ze swoim krajem – miłości do ojczyzny, której uczyć powinno odpowiednie wychowanie – miłości określanej jako patriotyzm. Odpowiedzialność obywatelska jest więc obowiązkiem każdego Polaka, Francuza czy Ukraińca wobec własnego kraju – jak powiedział Norwid – „Ojczyzna to wielki zbiorowy obowiązek”.

Dzięki odkryciu w sobie świadomości obywatelskiej człowiek wpisany zostaje w dziejowe koło historii. Z autonomicznej jednostki staje się obywatelem państwa, który w razie potrzeby powinien być gotowy poświęcić się dla dobra ojczyzny – ku niemu skierować wszystkie swoje wysiłki. Powinien pokonać swój egoizm i konformizm w imię wyższych wartości. Odpowiedzialnymi obywatelami byli żołnierze biorący udział we wszelkich wojnach, czy cywile, walczący w Powstaniu Warszawskim. Odpowiedzialni za swój kraj okazali się ludzie, tworzący w latach 80-tych Solidarność – by zmagać się z ‘jedynie słuszną’ władzą komunistyczną. Wszyscy oni brali udział w wydarzeniach historycznych – nie ma znaczenia, że większość z nich nie osiągnęła rozgłosu, ich nazwisk nie wymienia się w podręcznikach historii. To właśnie oni, przez swoją świadomość obywatelską, zmuszającą do aktywnej postawy, mieli wpływ na kształt swojej ojczyzny, mieli szansę stać się trybikami w wielkiej maszynie historii.

Ogromna część literatury dotyczy właśnie problemu odpowiedzialności obywatelskiej za swoją ojczyznę (szczególnie szeroki jest ten temat w literaturze polskiej, która ze

względu na skomplikowaną i tragiczną historię, często sięgała do tematów narodowych). Zawsze starano się propagować postawę 'dobrego syna ojczyzny', nieobojętnego na losy swojego kraju. Sięgano dla tego celu do najróżniejszych środków. Pojawiały się pisma publicystyczne, wprost wskazujące obowiązki obywatela wobec ojczyzny – szczególnie ich rozwój nastąpił w dobie oświecenia. Mówiono w nich bezpośrednio o powodach konieczności przyjęcia na siebie obowiązku obywatelskiego, o konsekwencjach jego odrzucenia. Wskazywano konkretne zasady postępowania i wzorce godne naśladowania. W literaturze pięknej pojawiały się natomiast kreacje bohaterów, gotowych poświęcić się dla ojczyzny – co było właśnie wyrazem ich obywatelskiej odpowiedzialności. Ukazywane więc były pewne fikcyjne ideały, które powinny stać się przykładem (szczególnie często pojawia się to w utworach romantyzmu i pozytywizmu). Motyw obywatelskiej odpowiedzialności pojawia się także w obrazach zbiorowej walki o ojczyznę, w apokaliptycznych wizjach wojny i jej anonimowych bohaterów. Jest to więc odpowiedzialność zbiorowa anonimowej rzeszy obywateli, stających wspólnie przeciwko 'krzywdzicielowi' ojczyzny czy ich samych (obecne np. w obrazach tajnej walki ludności całych miejscowości z zaborcami podczas powstania styczniowego, czy w scenach w Powstania Warszawskiego w polskiej poezji).

Człowiek jako członek organizmu państwowego, odpowiedzialny za działanie jego całości, pojawia się już w platońskiej koncepcji idealnego państwa („Państwo”). Każdy obywatel odgrywa w państwie jasno określoną rolę. Platon wprowadza podział społeczeństwa na stany – państwo porównywane jest do organizmu ludzkiego – głowę, której odpowiada rozum i mądrość, stanowią władcy; pierś – stanowiącą wolę i męstwo, tworzą strażnicy; podbrzusze – którego dotyczy pożądanie, a cechować powinien umiar, stanowią wytwórcy. Każdy, jako część składowa organizmu państwowego, jest odpowiedzialny za powierzone obowiązki, a więc też za prawidłowe działanie całości. Konkretnie zadania człowieka objawiają się w pełni nie w życiu

jednostkowym, lecz w społecznym. Obywatel nie powinien dążyć do swojego dobra na własną rękę, ale poprzez wspólne działanie każdej części organizmu dobro to powinien mieć zapewnione. W tym właśnie przejawia się odpowiedzialność obywatelska – by swoje działanie skierować ku dobru całego państwa, które w takim wypadku będzie w stanie zapewnić człowiekowi odpowiednie warunki życia. Konieczne jest przyjęcie odpowiedzialności nie tylko za siebie, ale za całość organizmu – jest to warunkiem dobrego funkcjonowania całego państwa.

W literaturze i myśli polskiej motyw obywatelskiej odpowiedzialności narodził się w czasie renesansu. Był to szczególnie czas rozkwitu myśli politycznej i społecznej, rozwoju publicystyki i literatury o charakterze narodowym. Na pewno wpływ na to miały wydarzenia w całej Europie, narodziny humanizmu i kształtowanie się tożsamości narodowej. Szlachta powoli uświadamiała sobie swoją znaczącą i odpowiedzialną rolę w państwie, a twórcy wskazywali na obowiązek troski o losy ojczyzny. W swoich „Pieśniach” Jan Kochanowski może najpełniej zawarł ideę obywatelskiej odpowiedzialności – obowiązek służenia ojczyźnie. Pieśń V – zwana „Pieśnią o spustoszeniu Podola” staje się wezwaniem do odwetu i zmazania hańby, jaką Polakom zadali Tatarzy. Obrazy zniszczenia, jakie Turcy wyrządzili na Podolu, poruszać mają uczucia patriotyczne, motywować do dokonania zemsty na ‘niewiernych’. Podmiot liryczny pieśni wypowiada się w imieniu zbiorowości, jaką jest naród, ale zwraca się do pojedynczego żołnierza („Wieczna sromota i nienagrodzona/ Szkoda, Polaku!”).

Użycie trybu rozkazującego, wykrzykników nadaje utworowi charakter wojskowego apelu – który działa w sposób perswazyjny, wpływając na ambicję szlachty. Tatarzy porównani zostają do psów, ‘zbójów’, wilków, opisani jako nierządni i prymitywni – „cnym” Polakom nie godzi się oddać im zwycięstwa, nie podejmując dalszej walki. W imię miłości do ojczyzny podmiot liryczny wzywa: ‘Skujmy talerze na talary, skujmy,/ A żołnierzowi pieniądze gotujmy!’. Sprawa ojczyzny wymaga

zrezygnowania z osobistych majątków i korzyści materialnych – jest bowiem podstawowym obowiązkiem obywatela, wobec którego sprawy osobiste odsunąć należy na dalszy plan. W innej pieśni tego poety („Pieśń XII”), padają inne słowa, powtarzane do dziś, wskazujące na niezwykle ważną sprawę narodową – „A jeśli droga otwarta komu do nieba – tym, co służą ojczyźnie”. Troska o dobro własnego kraju jest więc wyrazem odpowiedzialności obywatelskiej każdego świadomego Polaka.

O ile jednak Kochanowski widzi w narodzie polskim potencjał do walki, mimo wad szlachty odnajduje w niej także i siłę, o tyle nieco od niego młodszy Piotr Skarga szansy tej dla Polski nie znajduje. W swoich „Kazaniach sejmowych” daje on tragiczny obraz kraju, toczonoego przez wewnętrzne choroby – kraju w stanie rozkładu, spowodowanego słabością i prywatą i egoizmem szlachty. To właśnie ten podstawowy stan społeczny, który za nic ma dobro ojczyzny, a troskę o nią zastępuje troską o własne podwórko, jest przyczyną upadku narodu, jej słabości militarnej i wewnętrznej. Skarga wymienia sześć chorób Rzeczypospolitej – wynikających z ‘nieżyczliwości ku ojczyźnie’, z samowoli szlachty, zrywającej wszystkie sejmy, z przestarzałego systemu prawnego i edukacyjnego, słabości władzy i załamania wiary chrześcijańskiej.

Podobnie jak Platon, Skarga traktuje ojczyznę jako jeden organizm – którego choroby doprowadzą do nieuchronnego upadku (Skarga, który przepowiadał rozpad Rzeczypospolitej jako skutek jej ‘grzechów’, w świetle rozbiorów prawie 200 lat później, traktowany był jako wieszcz). Społeczeństwo polskie, zrzucającego z siebie obowiązek obywatelskiej odpowiedzialności w imię własnych korzyści, jest przyczyną ‘tonięcia’ ojczyzny – Polska porównana zostaje bowiem do tonącego okrętu. Obywatele, zamiast stanąć do obrony i ratowania statku, starają się uratować swoje „tłumoczki i skrzynki” – w ten sposób wystawiając się na pewną zgubę – razem ze swoją własnością pójdą bowiem nieuchronnie na dno („Gdy się z okrętem źle dzieje, gdy dziur jego nie zatykamy,

gdy z niego nie wylewamy (...), zatonie, i z nim my sami poginiemy”).

Metaforą ojczyzny staje się też kochająca matka, której dzieci – obywatele nie potrafią odwdzińczyć się za otrzymane dobra. Dary matki – ojczyzny zostały przez jej dzieci źle wykorzystane (dary takie jak pokój i wszelki dostatek) przez zachłanność i lenistwo obywateli. Za wszystkie te dary matce należy się nieskończona wdzięczność i miłość – „czemuż jej serdecznie miłować i onę w całości zatrzymywać, i dla zdrowia jej wszystkiego tracić, gdy tego nie potrzeba, nie macie?”. Jednak naród polski, nie poczuwający się odpowiedzialnym za całość państwa, nie jest w stanie darów tych docenić, nie jest gotowy w imię dobra ojczyzny wyrzec się własnej „złotej szlacheckiej wolności” i prywatnych korzyści – przyczyną upadku kraju jest więc brak świadomości i odrzucenie odpowiedzialności obywatelskiej.

Czy istnieje jakiś sposób obudzenia w narodzie poczucia odpowiedzialności za swoją ojczyznę? W pismach polskiego oświecenia rodzi się przekonanie, że świadomość obywatelska jest wynikiem odpowiedniego wychowania Polaka – od dziecka wpajana musi mu być miłość do ojczyzny, patriotyzm. Stawianie sprawy narodowej ponad osobistymi musi stać się naturalną, wpojoną postawą – nie znakiem bohaterstwa obywatela i powodem jego chwały, ale jego podstawowym obowiązkiem. Wychowanie młodzieży w duchu patriotyzmu i poczuciu obywatelskiej odpowiedzialności jest bowiem warunkiem silnego i integralnego państwa. Takie ideały patriotyczne i wychowawcze obecne są w komedii politycznej Juliana Ursyna Niemcewicza „Powrót pośła”. Ideałem świadomego, odpowiedzialnego i postępowego obywatela jest tu Podkomorzy wraz z całą rodziną. Przeciwwstawiony mu zostaje próżny, chciwy i głupi (a przy tym zamożny) szlachcic – ziemianin – Starosta Gadulski. Podkomorzy jest przykładem polityka oświeconego, Gadulski natomiast – konserwatysty. Utwór ma wydźwięk polityczny – poprzez zestawienie dwóch politycznych obozów, wyraziste stają się ich szczególne cechy.

Bez wątpienia obóz reformatorów, z Podkomorzym, jest przykładem prawdziwego patriotyzmu, troski o kraj – przez unowocześnienie systemu sprawowania władzy – to oni pragną za wszelką uchronić kraj przez grożącym mu upadkiem.

Tymczasem obóz konserwatystów liczy tylko na własne korzyści, których gwarantem jest bronione przez nich 'liberum veto' (utwór ten ma zresztą wyraźny charakter propagandowy – argumenty konserwatystów zostają ośmieszone). W parze z oświeconymi poglądami Podkomorzego idą jego cnoty domowe – wraz z żoną i synem Walerym tworzą wzorowe ognisko rodzinne, będące ośrodkiem patriotyzmu, rozwagi, uczciwości – i przede wszystkim miłości. Nie są oni obojętni na sprawy polityczne, biorą świadomy udział w życiu ojczyzny (Walery jest posłem na sejm). To właśnie patriotyczna domowa atmosfera wykształciła w Walerym obywatelską odpowiedzialność, umiejętność obiektywnego oceniania sytuacji, postępowania w imię wyższych wartości, a nie własnych korzyści (przeciwstawiona jest im rodzina Gadulskich – pozujących na 'światowych bywalców', a faktycznie zacofanych, upartych i interesownych ludzi, nie odczuwających żadnych więzi z własnym krajem). Zasadą, wyznaczającą zadania prawdziwego, odpowiedzialnego obywatela stają się słowa: „Niech każdy ma szczęśliwość powszechną w pamięci/ I miłość własną kraju miłości poświęci”.

Koncepcja taka, wskazująca na konieczność współodpowiedzialności każdego obywatela za sytuację kraju, powszechna jest w bardzo obfitej publicystyce czasów oświecenia i Sejmu Czteroletniego. Kluczowe znaczenie ma tu sprawa edukacji młodych Polaków. W swoich pismach („Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego”) Stanisław Staszic cytuje za Zamoyskim: „Zawsze takie Rzeczypospolite będą, jakie ich młodzieży chowanie”. Edukacja publiczna powinna przede wszystkim uczyć moralności. Staszic podsuwa także pomysł, że „po skończonej edukacji szkolnej zaczynać się powinna edukacja obywatelska, w której by kawaler młody to wykonywał, czego się uczył”. Sama edukacja teoretyczna w myśl patriotycznych zasad,

nie tworzy jeszcze świadomego obywatela – dopiero wcielanie w życie tych zasad utrwała w młodym człowieku poczucie współodpowiedzialności za swój kraj. Postawa obywatelska wykształcić się może bowiem dopiero w kontakcie z sytuacją rzeczywistą – gdy przyjdzie brać udział na sejmie, bądź wyrażać publicznie swoje zdanie.

Publicyści oświeceniowi (Staszic, Kołłątaj) uświadamiali całemu społeczeństwu konieczność radykalnych zmian (m.in. uwłaszczenie chłopów), przekonywali do reform ustrojowych (wzmocnienie władzy centralnej, zniesienie liberum veto). Każdy z nich był bowiem nie tylko pisarzem, ale i działaczem, uczonym i posłem – gotowym poświęcić się ojczyźnie – mieli więc pełne prawo do propagowania idei obywatelskiej odpowiedzialności, którą potwierdzali własnym postępowaniem. Tu właśnie najlepiej wyraża się oświeceniowa myśl, iż troska o swoją ojczyznę stać się powinna misją i celem, obowiązkiem każdego Polaka. I rzeczywiście postawa taka przynosi oszałamiające efekty – 3 Maja 1791 r. uchwalona zostaje pierwsza w Europie pełna konstytucja – wyraz świadomości obywatelskiej polskiego narodu (którego jednak większa część nie dojrzała wtedy do tak ważnej decyzji, przez co zniweczono szanse, jakie konstytucja niosła).

Jakiś czas po klęsce państwa polskiego, jakim były bez wątpienia rozbiory, narodziła się nowa koncepcja odpowiedzialności obywatelskiej i podejścia do sprawy narodowej. W okresie romantyzmu pojawiają się próby tłumaczenia upadku Rzeczypospolitej – nie tylko przez szukanie winnych, ale przez koncepcje dziejowo-religijne (jak np. mesjanizm Mickiewicza, winkelriedyzm Słowackiego). Bohater romantyczny jest kochającym synem swojej ojczyzny, cierpiącym z powodu jej cierpienia, gotowym poświęcić jej swoje szczęście osobiste. Sprawa narodowyzwoleńcza wysuwa się na czoło wartości romantycznych. Symboliczna jest scena metamorfozy Konrada z III części „Dziadów” Adama Mickiewicza (najbardziej reprezentatywnego polskiego utworu romantycznego).

W scenie więziennej z nieszczęśliwego kochanka kobiety – Gustawa – przemienia się w tragicznego „kochanka ojczyzny” – Konrada („Umarł Gustaw, narodził się Konrad”). Ustawia to pewną hierarchię wartości romantyka – na której szczycie stoi ojczyzna. To właśnie poczucie odpowiedzialności za swoją ojczyznę każe Konradowi bluźnić Bogu – żądać od niego „rządu dusz”. Nie robi on tego z myślą o swoich korzyściach, ale dla dobra kraju – z którym sam się utożsamia (znaczące są słowa: „Ja i ojczyzna to jedno. Nazywam się Milijon – bo za milijony kocham i cierpię katusze”). Romantyczny patriotyzm wpływał bowiem z przeświadczenia, że całe życie jednostki uzależnione jest od losów narodu – zacierał więc granicę między sferą uczuć obywatelskich i prywatnych. Romantyk walczył przede wszystkim przeciw wszelkim ograniczeniom – pragnął wolności. Nie mógł jej jednak w pełni doświadczyć w kraju zniewolonym.

Konrad z „Dziadów” pragnie wcielić się w naród, by odzyskać dla niego życie nieśmiertelne – bierze się to z jego miłości do ojczyzny, którą kocha „jak przyjaciel, kochanek, małżonek, jak ojciec”. Uczucie do ojczyzny staje się więc najbardziej osobistym z uczuć, a przyjęcie na siebie odpowiedzialności za nią – nie etycznym bądź rozumowym obowiązkiem narzuconym zewnątrz, lecz wewnętrzną potrzebą, wpływającą z utożsamienia się z ojczyzną.

Rozliczeniem z takimi ideami romantycznymi (faktycznie bardzo utopijnymi, do których nie przystaje zwykły obywatel) stało się „Wesele” Stanisława Wyspiańskiego. Utwór ten staje się oceną grup społecznych – których reprezentanci zebrali się w bronowickiej chacie na weselu inteligenta z chłopką. Oceniona zostaje obywatelska świadomość i gotowość ratowania ojczyzny chłopów i inteligentów – rozważana pod kątem ewentualnego powstania. Jedyną szansą na odzyskanie niepodległości jest zbiorowy wysiłek całego zjednoczonego społeczeństwa, które byłoby w stanie wyzbyć społecznych uprzedzeń i niechęci. Jednak społeczność bronowickiej chaty wymaganych oczekiwań nie spełnia. Inteligencja jest bierna i dekadenccka, zdolna jedynie

do pustych słów o wolności, chłopci natomiast, choć są wielką siłą, potrzebują odpowiedniego przywódcy, będącego w stanie opanować ich indywidualizm, zadziorność i lekkomyślność (znakiem zupełnego braku odpowiedzialności jest Jasiek, który gubi złoty róg – symbol szansy na powstanie – gdy schyla się po czapkę z pawich piór – znak prywaty i pazerności chłopstwa).

Zbratanie się obu warstw okazuje się pozorne – nie mogą one bowiem osiągnąć porozumienia przez pamięć przeszłych wydarzeń (m.in. rabacja chłopska), odmienność celów i postaw, brak zrozumienia i zaufania. Inteligencji 'jednoczą się' z chłopami w wyniku mody na 'chłopomanię' i z nudów, przez co chłopci odnoszą się do nich nieufnie. Studium społecznej odpowiedzialności i gotowości podjęcia walki wypada niekorzystnie – społeczeństwo polskie, mimo swoich haseł o wolności i 'płochego zapału', nie jest gotowe stanąć do walki o własną ojczyznę. Wyrazem uśpienia w narodzie obywatelskiej świadomości odpowiedzialności za swój kraj jest kończący utwór 'chocholi taniec' – gdy weselnicy w otępieniu 'kiwają się' do melodii nuconej przez chochoła – pogrążeni w apatii i półśnie.

Spółeczeństwo polskie okazuje się niedojrzałe do dźwigania ciężaru odpowiedzialności za naród. Proces takiego dojrzewania do obywatelskiej tożsamości ukazany został w postaci Cezarego Baryki w utworze Stefana Żeromskiego „Przedwiośnie”. Jak podkreślali już pisarze oświecenia, ukształtowanie tożsamości obywatelskiej wymaga odpowiedniego wychowania – dochodzi się do niej stopniowo. Jednak to nie system edukacji, ale warunki i doświadczenia, jakie spotyka Cezary, sprawiają, że dojrzewa on do poczucia swojej polskości (cała powieść określana jest jako „powieść o dojrzewaniu”). Baryka, jako bohater poszukujący, przeżywa rozczarowania i zwątpienia – nie ulega jednak łatwo wpływom, lecz samodzielnie dochodzi do swoich poglądów. W swojej młodości, spędzonej w Baku, przeżywa fascynację ideami rewolucyjnymi – czuje się członkiem

ponadnarodowościowej rzeszy rewolucjonistów, walczących o wyższą sprawę. Jednak po pewnym czasie odkrywa bezsens i brutalność takiej walki, widzi krwawe konsekwencje i zniszczenie, jakie rewolucja przyniosła.

Za namową ojca wyrusza wraz z nim do Polski – tu także przeżywa rozczarowanie. Obraz Polski, jaki zastał po przekroczeniu granicy, jest diametralnie różny od kraju 'szklanych domów', którego wizję rozciągał przed nim ojciec. Cezary nie czuje się Polakiem, nie odczuwa więzi z ojczystym krajem swojego ojca. Mimo to pozostaje tam, zaciąga się do wojska, by walczyć po stronie Polaków w wojnie polsko-bolszewickiej. Nie jest on obojętny na sprawy narodowe – jednak idei patriotycznych nie przyjmuje on już bezkrytycznie. Skonfrontowany zostaje z różnymi wizjami naprawy Rzeczypospolitej, w czasie kształtowania jej nowo odzyskanej państwowości. Krytykuje program umiarkowanych reform Szymona Gajowca, któremu jako sekretarz pomaga pisać książkę o Polsce. Kształtuje jednak własne zdanie na temat możliwości naprawy Rzeczypospolitej: „Polsce trzeba na gwałt wielkiej idei! Niech to będzie reforma rolna, stworzenie nowych przemysłów, jakkolwiek czyn wielki, którym ludzie mogliby oddychać jak powietrzem. Tu jest zaduch”. Z pełną świadomością, ale i z obiektywizmem patrzy na dzieje kraju, z którym czuje się coraz bardziej związany. Baryka ze sceptycyzmem odnosi się do rewolucyjnych idei Lulka w Warszawie – przez swoje doświadczenia widzi on błędy rozumowania rewolucjonistów.

Jednak utwór kończy symboliczna scena, gdy Baryka staje na czele marszu robotników na Belweder – jest to ostrzeżenie przed grożącą Polsce rewolucją. Baryka, dzięki dystansowi, z jakim ogląda początki polskiej państwowości, dochodzi do poczucia swojej odpowiedzialności za kraj – świadomy jest konieczności brania udziału w sprawach związanych z Polską – którą dopiero po pewnym czasie traktuje jako swoją ojczyznę. Dopiero przez przeżyte doświadczenia dochodzi do swojej narodowej tożsamości, kształtuje w sobie obywatelską

odpowiedzialność. Odrodzona Polska jest krajem pełnym sprzeczności i wad – Baryka zdaje sobie z tego sprawę, ale świadomy jest tego, że aby sytuacja uległa poprawie, nie można przyglądać się jej obojętnie. Należy wziąć na siebie swoją część odpowiedzialności za kraj, w którym chce się godnie żyć.

Tragicznym obrazem dobrowolnie przyjętej odpowiedzialności za losy kraju jest los tzw. ‘pokolenia Kolumbów’ – które jako pierwsze miało żyć od początku do końca w wolnej Polsce, a które stanęło oko w oko z ‘Apokalipsą spełnioną’ – II wojną światową. Najpełniej tragizm ten reprezentują wiersze Krzysztofa Kamila Baczyńskiego (o którym mówiono: „święty, zmuszony do zabijania”). W swojej poezji Baczyński dał przejmujący portret całego swojego pokolenia, które zmuszone zostało spędzić swoją młodość – najpiękniejszy okres – „z głową na karabinie” – z bronią w ręku niosąc śmierć. Czas młodości nałożył się u nich na czas śmierci – wielu z nich zginęło w ‘kwiecie wieku’, życie swoje poświęcając ojczyźnie. Jednak był to obywatelski obowiązek każdego Polaka, zdolnego do walki. Należało poświęcić swoje osobiste szczęście, by oddać się walce o wolność.

Przejmujące są erotyki Baczyńskiego o ukochanej Basi, wprowadzające kontrast pomiędzy krwawymi, bolesnymi obrazami wojny i zniszczenia, jakie czyni ona w psychice, z cudownością i czystością miłości, bajeczną urodą ukochanej. Jednak sam poeta zdaje sobie sprawę, że musi to wszystko odrzucić jako obywatel Polski („ja – syn dziki mego narodu”) – swoje słowa potwierdza czynami. Cały tragizm poświęcenia obywatelskiego zawarty został w strofie: „Umrzeć przyjdzie, gdy się kochało/ wielkie sprawy głupią miłością”. Śmierć jest tą ceną, jaką zapłacić przyjdzie za wolność swojego kraju – nawet gdy będzie to śmierć anonimowa („czy nam postawią z litości chociaż/ nad grobem krzyż”?). A zmusza do tego poczucie swojej narodowej tożsamości – i obowiązek odpowiadania za swoją ojczyznę.

Tylko dzięki zbiorowemu wysiłkowi i przyjęciu na siebie odpowiedzialności doprowadzić można do sukcesu sprawę

narodową. Jeden człowiek nie jest w stanie zmienić sytuacji kraju – ale tysiące takich jak on – mają tę siłę. Z taką sytuacją mieliśmy do czynienia w czasie wielkiego przełomu polskiego narodu – na początku lat 80-tych, gdy tworzyła się i zaczynała osiągać sukcesy polska Solidarność, która ostatecznie doprowadziła do fenomenalnej ‘bezkrwawej rewolucji’ obalenia rządów komunistycznych (obrad Okrągłego Stołu). W swojej książce „Polityka i odpowiedzialność” (wydana w Londynie w 1984r), Jacek Kuroń opisuje ówczesną sytuację polityczną kraju, poddaje analizie ‘sowiecki totalitaryzm’ i metody działania opozycji. Radykalny protest przeciwko totalitarnej niesuwerenności kraju jawi się jako moralny obowiązek, który działacze opozycji przyjęli na siebie. Swoje zadanie widzą oni w kształtowaniu samodzielnego bytu ojczyzny, w zmianie układów życia społecznego – tak by jednostka ludzka mogła czuć się w swoim kraju wolna.

Powstanie opozycji w czasach, gdy zrzeszanie się w organizacje było zabronione, tłumaczyć można jako wynik odwiecznej ludzkiej potrzeby swobodnego wypowiedzania się, niezależnej myśli, prasy, których nie są w stanie utrzymać w ryzach systemu totalitarne. Naród jawi się jako wspólnota, która żyje w swojej kulturze – której nieodłącznymi elementami są twórcze inicjatywy społeczne, wolność słowa, obieg informacji. Totalitarny system, by prawidłowo funkcjonować, musi te więzi społeczne niszczyć – nie może ich bowiem kontrolować. Unicestwia więc naród jako wspólnotę kulturową. Świadomy obywatel nie może do tego dopuścić – w tym momencie budzi się w człowieku obywatelska odpowiedzialność nie tylko za siebie, ale za całość społeczeństwa. Mechanizm taki jest typowy dla każdego totalitarnego systemu – który z góry skazany jest na porażkę. Bowiem najwięcej zła uczynić można w służbie wielkiej idei (która stopniowo ulega wypaczeniom). Kuroń pisze: „Troszczyć się o dobro swojej wielkiej wspólnoty to być może najpełniejsza forma realizacji miłości do człowieka”. Poczucie wspólnego celu, połączeniu ludzi podobnymi ideami jest w stanie odmienić bieg historii.

Ojczyzna nie jest określonym kawałkiem ziemi, terytorium, ale pewną zbiorowością ludzi – obywateli. Nie jest czymś, co się wybiera – człowiek rodzi przecież jako członek określonego narodu, podlegający systemowi państwowemu. Od początku narzucone mu zostają pewne prawa i obowiązki, na które nie ma wpływu – jednym z nich jest właśnie odpowiedzialność za swój kraj. Jednak do pojęcia prawdziwej odpowiedzialności trzeba dojrzeć – bierze się ona dopiero gdy odczuć można więź łączącą z własnym krajem. Do poczucia swojej obywatelskiej odpowiedzialności konieczne jest zrozumienie, że ma się realny wpływ na sytuację w swoim kraju – że zapisuje się też swoją kartę w jego historii. Historię narodów tworzą bowiem ich członkowie.

A w jaki sposób pojedynczy obywatel może wpłynąć na kształt tak ogromnego organizmu jakim jest państwo? Wbrew pozorom istnieje mnóstwo możliwości – począwszy od udziału w wyborach samorządowych czy państwowych, przez możliwość wyrażania publicznie swojego zdania (co stało się zdobyczą ‘bezkrwawej rewolucji’ po czasach ‘przymusowego milczenia’), po możliwość swobodnego zrzeszania się w grupy i związku – polityczne, społeczne, artystyczne. W czasach kryzysu także przejawem obywatelskiej odpowiedzialności jest udział w działaniach zbrojnych – gotowość poświęcenia wartości osobistych sprawie narodowej. Bowiem najgorzej jest pozostawać obojętnym, w przeświadczeniu, że nie warto nic robić, bo i tak w kraju nie będzie lepiej...

BIBLIOGRAFIA:

Literatura podmiotu:

1. Jan Kochanowski – „Pieśń o spustoszeniu Podola”
2. Piotr Skarga – „Kazania sejmowe”
3. Julian Ursyn Niemcewicz – „Powrót posła”
4. Adam Mickiewicz – „Dziady” cz. III
5. Stanisław Wyspiański – „Wesele”
6. Stefan Żeromski – „Przedwiośnie”

7. Krzysztof Kamil Baczyński – wiersze wybrane

Literatura przedmiotu:

1. Władysław Tatarkiewicz – „Historia filozofii”
2. Jacek Kuroń – „Polityka i odpowiedzialność”
3. Maria Janion, Maria Żmigrodzka – „Romantyzm i historia” (rozdział „Romantyzm i niepodległość”, dział 8. Przeciw niewoli)
4. Fragmenty pism Stanisława Staszica („Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego”) i Hugo Kołłątaja („Do Stanisława Małachowskiego”)

Materiały dodatkowe:

1. Reprodukacja obrazu Jana Matejki „Kazanie Piotra Skargi”
2. można np. zdjęcia ze zjazdów wczesnej Solidarności, strajków

Jeśli potrzebujesz pomocy w pisaniu nowej pracy z pedagogiki, to polecamy serwis [pisanie prac z pedagogiki](#) - fachowa pomoc w pisaniu prac.